Лариса Родіонова

ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ «СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР» І ПОЛЬСЬКОЮ ВЛАДОЮ (1920–1930 рр.)

Тернопільський національний економічний університет

Проаналізовано систему державно-громадського сприяння сільському господарству в Польській державі в 20-30-х рр. XX ст., відносини між товариством українських аграрних виробників «Сільський господар» і державними адміністраціями та органами самоврядування.

Проголошений українською владою курс на інституційне забезпечення ринкової трансформації економіки вимагає нормалізації відносин між державною виконавчою владою, органами місцевого самоврядування та громадськими професійними організаціями підприємців. Одним з аспектів дослідження розподілу повноважень та відповідальності всіх суспільних сил є вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду становлення аграрного бізнесу, зокрема на українських землях, що входили до складу Польської Речі Посполитої в 1920-1930-х рр. Господарська практика доводить, що незнання історії питання перешкоджає розумінню його сучасного стану.

У працях українських вчених-аграрників П. Гайдуцького, І. Лукінова, О. Онищенко, П. Саблука, В. Юрчишина та ін. використано історико-економічні дані, практикується історико-економічний аналіз, однак звернення до історії мають непослідовний та несистемний характер.

Метою даної статті є поглиблений аналіз системи державно-громадського сприяння сільському господарству в Польській державі, відносин між товариством українських аграрних виробників «Сільський господар» і державними адміністраціями та органами самоврядування.

Українське товариство «Сільський господар» (1899-1944 рр.), створене спільними зусиллями інтелігенції та селянства Галичини, було першою та єдиною громадською організацією, що захищала інтереси селянства, сприяла раціоналізації, організації, інтенсифікації та товарності селянського сільськогосподарського виробництва в умовах розвитку світової індустріальної економіки. На 1 січня 1939 р.

товариство об'єднало гуртки у 53,8 % громад і 17,6 % українських господарств Галичини [1, 21–22]. Зростала середня кількість членів у гуртках: 1934 р. – 41, 1938 р. – 77 [2, 590].

Розв'язання проблем села об'єктивно зумовлювалося аграрною політикою Речі Посполитої. Її основними напрямами було законодавче забезпечення розвитку аграрної економіки, формування системи регулювання сільського господарства, проведення земельної реформи та землевпорядкування, розвиток сільськогосподарської освіти та науки, визначення основних організаційних і технологічно-технічних вимог господарювання та контроль за їхнім виконанням, агрономічна та економічна допомога виробникам у реформуванні господарства, сприяння розвиткові внутрішнього аграрного ринку та експорту сільськогосподарської продукції. Із наростанням у першій половині 1930-х рр. кризово-депресивних явищ зросло значення ефективного макроекономічного регулювання сільського господарства, зокрема його планування.

Система регулювання сільського господарства в Польській державі мала суспільний характер, характерний для всіх економічно розвинених країн. Вона поєднувала діяльність органів державної влади, територіального і господарського самоврядування. Державне управління представляли Міністерство сільського господарства, Міністерство аграрних реформ та їхні відділи воєводських управлінь (у 1932 р. міністерства об'єднані), Головна земельна комісія з економічним, сільськогосподарським і ветеринарним відділами, Державний сільськогосподарський банк, Державний науковий інститут сільського господарства у м. Пулави. Вони визначали напрями аграрної політики, забезпечували загальне керівництво, правове, адміністративне та економічне регулювання агровиробництва, контролювали господарську діяльність органів самоврядування.

Визначальним чинником розвитку сільського господарства було територіальне і господарське самоврядування: Державна сільськогосподарська рада при Міністерстві сільського господарства, воєводські аграрні палати, повітові аграрні комітети, сільські ради, інститути самоорганізації населення. Державна сільськогосподарська рада працювала як дорадчий орган, до її складу входило 50 представників сільськогосподарських установ, навчальних закладів та особи, іменовані урядом. Воєводські аграрні палати були головним регулятивно-координуючим органом сільськогосподарського

самоврядування, готували і аналізували проекти законів, організовували статистичні дослідження, контролювали виробничі процеси, аграрний ринок, сільськогосподарську освіту та науково-дослідну справу, агрономічну та економічну допомогу населенню. На українських землях працювали Львівська, Волинська, Поліська хліборобські палати. Так, праця Львівської хліборобської палати (з 1 серпня 1933 р.) здійснювалась у ревізійному, фінансово-бюджетному, аграрної політики, спеціалізованих за галузями сільського господарства, видавничому, дрібних господарств комітетах. Повітовий аграрний комітет на територіальному рівні опрацьовував плани і проекти бюджетів, проводив меліоративні роботи та упорядкування громадських земель, розвивав фахову освіту, організовував агрономічну та економічну допомогу населенню, дослідну справу, ветеринарну службу, боротьбу із хворобами і шкідниками рослин, страхування, створював міжкомунальні електрифікаційні союзи, постачав техніку, співпрацював і контролював діяльність громадських об'єднань виробників (товариств сільського господарства), захищав інтереси хліборобів у державних органах. Комітет узгоджував свою діяльність з відділом самоврядування повітового управління, повітовою і воєводською радами.

Складовою праці самоврядування була діяльність громадських організацій агровиробників – товариств сільського господарства, які розглядали як інститути самоорганізації. Вони працювали на основі австрійського закону 1867 р. та польського 1932 р. Їхню діяльність регламентували також закон «Про сільськогосподарську працю самоврядування та співпрацю в ньому вільних сільськогосподарських організацій» (1928 р.) і спеціальне положення (1939 р.). Загальнопольського товариства не було. Шість регіональних товариств у 1938 р. об'єднували 12395 гуртків з 446,5 тис. членів [3, 5]. У Галичині монопольне становище прагнуло посісти польське Галицьке товариство господарське, яке в 1919 р. змінило назву на Товариство господарське Східної Малопольщі, у тому ж році об'єдналося з Малопольським товариством хліборобським у Кракові в одне – Малопольське товариство хліборобське. У 1937 р. його членами було 52115 господарів, об'єднаних в 1971 гуртку [4, 18]. Активно працювали польські галузеві товариства виробників: Союз експортерів зерна, Малопольський союз млинів, Союз годівельників свиней, Синдикат польських експортерів свиней і худоби, Польський

бековий союз, Східно-Малопольський союз експортерів яєць тощо. У червні 1935 р. засновано Союз сільськогосподарських палат і організацій, який репрезентував польське сільське господарство. Товариства сільського господарства входили до секції добровільних організацій. Організованість агровиробників Польської держави була низькою. У 1938 р. із 3,3 млн господарств лише 14 % були членами добровільних господарських товариств, 28 % – кредитних, 6 % – молочарських і 3 % – споживчих кооперативів [5, 1].

Плани діяльності товариств (виключною сферою була організація позашкільної сільськогосподарської освіти) погоджувалися і були складовою праці органів місцевого самоврядування, які делегували певні управлінські повноваження та матеріально допомагали. В 1932 р. на законодавчому рівні товариства сільського господарства були визнані посередниками між виробниками і переробниками сільськогосподарської продукції, відповідальними за її якість і стандартизацію [6, 8].

Аграрна політика Польщі не враховувала інтересів українського селянства. Захисником прав і організатором реформування українських селянських господарств було товариство «Сільський господар». Його стосунки з державними і самоврядними польськими інститутами були складними. «Сільський господар» вимагав від влади офіційного визнання головної хліборобської організації українського селянства рівноправною з польськими товариствами, врахування його позиції щодо формування та реалізації аграрної політики всіма державно-господарськими інститутами на центральному та місцевому рівнях.

Влада вважала, що діяльність «Сільського господаря» з ідеологією українського громадсько-економічного життя суперечить унітарній політиці Польської держави, дублює роботу польських організацій. Свідомо гальмувалося зростання товариства. Було заборонено заснування філій у Рівному, Острозі, Володимирі-Волинському, Холмі, Ковелі, в 1935 р. закрита філія у Кременці, в 1937 р. – у Луцьку. Щороку не реєстрували та закривали гуртки, наприклад у 1938 р. їхня кількість становила 23, з них чотири останні заборонили на Волині [7, 21]. Тернопільське воєводське управління до 1934 р. не затверджувало статуту товариства 1929 р., перешкоджаючи заснуванню та перереєстрації гуртків [8, 12].

Владні структури вимагали узгодження планів діяльності «Сільського господаря» з Міністерством сільського господарства,

місцевим самоврядуванням та Малопольським товариством сільського господарства. У зв'язку з ухваленням п'ятирічного (1931–1935 рр.) плану розвитку сільського господарства Польської держави правління «Сільського господаря» виробило план діяльності, затверджений у 1932 р. Міністерством сільського господарства. Це засвідчило офіційне визнання товариства і дозволило брати участь у праці самоврядування на рівні з іншими хліборобськими товариствами. У червні 1932 р. Міністерство сільського господарства на конференції з проблем аграрного ринку дозволило експорт сільськогосподарських продуктів «Сільському господарю», якщо він доведе результативність праці над їх поліпшенням. У вересні 1933 р. Львівська хліборобська палата почала перевірку діяльності сільськогосподарських товариств. У березні 1934 р., не отримавши необхідної інформації від «Сільського господаря», Львівська хліборобська палата ще раз поставила питання про докази його дієвості. У цьому ж році Львівська хліборобська палата визнала «Сільський господар» організацією, завданням якої є «поліпшення сільськогосподарської продукції» з метою збільшення обсягів і раціоналізації виробництва, стандартизації та якості продуктів [9, 17].

У другій пол. 30-х рр. XX ст. керівництво товариства проводило політику використання всіх можливостей Польської держави для господарсько-культурного піднесення українського села, активізувало відносини з органами самоврядування і польськими товариствами сільського господарства. Головна рада і президія «Сільського господаря» в 1934 р. ухвалили рішення про вступ товариства до Союзу сільськогосподарських палат і організацій Речі Посполитої. Оскільки «Сільський господар» серед засновників не був названий, лише у квітні 1936 р. його представники увійшли до ради Союзу, а в липні вперше взяли участь у його з'їзді на правах гостей. Представники товариства входили до Державної сільськогосподарської ради у Варшаві, воєводських і повітових рад, Львівської аграрної палати, повітових аграрних комітетів, усіх господарських установ воєводств, повітів і громад. Віце-президентами Львівської хліборобської палати та головами «Українського клубу», що представляв інтереси українських селян, були члени «Сільського господаря» Т. Войнаровський і Ю. Павликовський. Керівництво товариства вимагало представництва в Поліській, Волинській і Люблінській хліборобських палатах. Інтереси українського селянства захищали депутати польського

парламенту (сенату і сейму), які об'єдналися в Українській парламентській репрезентації.

У 1939 р. для підготовки планів економічного розвитку Польської держави на 1940 р. і наступне триріччя при Львівській аграрній палаті було створено міжорганізаційний господарський комітет, на місцях – відповідні волосні та повітові комітети. Члени «Сільського господаря» домагалися входження до цих комітетів, виступали за посилення активної участі українців у господарському самоврядуванні.

«Сільський господар» постійно домагався, щоб у бюджетах громад були спеціальні позиції щодо піднесення культури сільського господарства через гуртки товариства. Товариство впродовж 1924-1931 рр. неодноразово зверталося до Міністерства сільського господарства щодо державної субвенції, але відповіді не було. Вперше в 1932 р. держава виділила 10 тис. зол., а в 1936-1938 рр. субвенції стали регулярними, відповідно 17,5, 15 і 15,2 тис. зол. [10, 11]. Філії «Сільського господаря» в 1937-1938 рр. отримали 11 тис. зл. субвенцій повітових аграрних комітетів [11, 79]. Львівська аграрна палата для організації позашкільної освіти надала 11800 зол. субвенцій [12, 34].

У 1939 р. польська влада почала реорганізацію Львівської аграрної палати на окремі палати у Львівському, Тернопільському і Станіславському воєводствах. «Сільському господарю» було запропоновано перебудуватися на воєводські товариства. Українські громадські діячі розцінили це як політику нищення українського організаційного та економічного розвитку. Влада заборонила святкування 40-ліття «Сільського господаря» та збори осередків, почала закривати гуртки, арештовувала активістів товариства.

Товариство «Сільський господар» впливало на проведення земельної реформи, змістом якої була парцеляція державної та великої приватновласницької землі, продаж її селянам. Реформа на українських землях мала колоніальний характер, проходила під гаслом «Польська земля – у польські руки» [13, 7]. Закон про автономію Галичини (1922 р.) забороняв внутрішню колонізацію земель не членами громад. Однак державні органи земельної реформи дотримувалися таємного розпорядку щодо 5 % доступу українців до купівлі землі. Українські селяни платили за землю готівкою, польські колоністи – довгостроковими банківськими кредитами. Довоєнне українське парцеляційне товариство «Земля»

впродовж 1920-1921 рр. розпарцелювало лише 1000 га землі українських культурних і фінансових установ, але, не маючи кредитів, у 1924 р. реорганізувалося в кооперативний банк «Земля». На 1 січня 1923 р. поляки купили майже 200 тис. га розпарцельованої землі, українські селяни – приблизно 10 тис. га [14, 15–17]. Земельний закон 1925 р. дозволив вторинний ринок розпарцельованої землі. Українські селяни скупили за різними даними 53-66 %, однак аграрна структура селянського землеволодіння не змінилася. Купили землю лише 88561 українців, пересічно по 2,4 га [15, 30–36]. Закон 1937 р. обмежив продаж землі, отриманої під час парцеляції, дозволом державних органів, отже, зменшив можливості українців щодо її придбання [16, 17].

«Сільський господар» у 1925 р. почав акцію «Вся наша земля українським хліборобам» [17, 7]. Керівництво товариства домагалося ухвали щодо створення окремої української парцеляційної установи, але польський уряд не підтримав цю пропозицію. Представники товариства у Львівській аграрній палаті та Сеймі підтримали законопроекти про неподільність селянської землі, допомогу сільським промислам, селянам, які не успадковували землю. Осередки товариства сприяли гуртківцям в отриманні кредитів, були посередниками при продажу землі, сприяли створенню земельних кооперативів.

«Сільський господар» співпрацював з польською владою щодо організації сільськогосподарських навчальних закладів з українською мовою навчання. Польська влада планувала до 1940 р. у кожному повіті заснувати дві нижчі господарські школи (жіночу та чоловічу), фінансовані з державного бюджету, самоврядування і державних кредитів. Проте на організацію навчальних закладів з українською мовою навчання державних коштів не виділяли. Кожна спроба їх заснування розглядалася як «політична і протидержавна акція» [18, 1]. На початок 1935 р. на українських землях сільськогосподарську освіту можна було здобути на аграрно-лісовому факультеті Львівської політехніки, у трьох середніх, 33 нижчих, шести спеціальних польських сільськогосподарських школах і лише у чотирьох з українською мовою навчання. «Сільський господар» ініціював перед владою створення в 1934 р. Державного рільничого ліцею в с. Черниці Жидачівського повіту Станіславського воєводства, допомагав в організації та фінансував діяльність сільськогосподарських шкіл у селах Коршеві Коломийського повіту

(1926-1932 рр.), Миловані Товмацького повіту, курсів у с. Шибалині Бережанського повіту (1933–1939 рр.).

Товариство «Сільський господар» домоглося від польської влади визнання громадсько-агрономічної діяльності, спрямованої на індустріальне реформування господарств українських селян. Термін «громадська агрономія» російського походження поширився у Польській державі після виходу 1928 р. книги В. Грабського «Реформа громадської агрономії» [19]. Державні та громадські інститути, у тому числі товариства сільського господарства, створювали власний агрономічний персонал. У Польській державі в 1939 р. просвітницьку роботу серед сільського населення проводило майже 2000 інструкторів сільськогосподарських товариств [20, 26-27]. У «Сільському господарі», за неповними даними, у певний час працював 141 агроном з вищою освітою [21, 583-591]. Агрономи товариства подавали клопотання щодо господарських справ нарівні з польськими агрономами.

Для розв'язання проблеми оптимального землекористування осередки «Сільського господаря» брали участь у комасації (об'єднанні) селянських парцел і меліорації громадських земель. Представники товариства входили до кваліфікаційних комісій із землеустрою, брали участь у виробленні програм і планів, проведенні землевпорядних робіт у повітах і громадах. У 1928 р. товариство отримало дозвіл від Міністерства аграрних реформ на проведення комасаційних, від Міністерства сільського господарства – меліоративних робіт. У 1930-х рр. філії та гуртки товариства домагалися державних коштів і довгострокових кредитів на проведення комасації та меліорації. Впродовж 1934-1938 рр. за сприяння Львівської хліборобської палати і «Сільського господаря» в українських громадах Галичини змеліоровано 11 тис. га лук і пасовищ у 63 селах [22, 187-188].

Члени пасічних секцій брали участь у праці Львівської хліборобської палати зі стандартизації та торговельної класифікації меду, поширювали бджільницький інвентар, були посередниками між пасічниками та Міністерством сільського господарства і аграрних реформ у придбанні денатурованого цукру.

У 1936 р. дирекція «Сільського господаря» домоглася від Міністерства сільського господарства і аграрних реформ збільшення на 5 % селянських посівів цукрового буряка. Було узгоджено надходження буряка від селян до Городенківської цукроварні, із

Сокальського та Рава-Руського повітів Львівського воєводства – до волинських і холмських заводів.

Упродовж 1935-1939 рр. правління товариства спільно з Міністерствами сільського господарства і аграрних реформ, фінансів, Львівською аграрною палатою, Союзом землевласників, Малопольським товариством сільського господарства займалося будівництвом цукроварні в селі Березовиця під Тернополем і створенням нового плантаційного району цукрового буряка в Тернопільському воєводстві. Згідно з домовленостями, сировину постачали українські селяни Борщівського, Бережанського, Бучацького, Чортківського, Копичинецького, Підгаєцького, Перемишлянського, Скалатського, Тернопільського, Теребовлянського, Збаразького, Зборівського повітів. З дирекцією Державного тютюнового об'єднання було укладено домовленість про «мужів довір'я» «Сільського господаря» при установах, які відбирали тютюн для фабрик.

У 1937 р. «Сільський господар» через Польський беконовий союз узгодив контракт із беконярнями у Львові та Ярославі про поставку 200, пізніше 300 свиней щомісяця, що був поділений між 7 філіями [23, 2]. Він не був виконаний через заборону владних структур в окремих повітах, більш високі ціни на внутрішньому ринку порівняно з контрактовими разом з премією. Клопотання дирекції «Сільського господаря» про створення нової беконярні в Золочеві залишилося без відповіді.

«Сільський господар» налагодив співпрацю з такими фірмами з продажу і виробництва мінеральних добрив: «Бюро рільних порад» у Львові, «З'єднані фабрики сполук азотових» у Мостиськах і Хожові, «Акціонерна спілка експлуатації солей потасових» у Львові, «Союз суперфосфатових» у Варшаві. Вони безкоштовно надавали свою продукцію, фінансово забезпечували показові акції.

Таким чином, товариство «Сільський господар», працюючи у системі взаємовідносин державних, самоврядних і громадських інститутів аграрної політики Польської держави, домоглося визнання інституту господарського самоуправління українських селян. Осередки товариства були центрами економічного життя українського села, організаторами індустріального ринкового реформування масового селянського господарства. Узагальнення досвіду діяльності «Сільського господаря» свідчить про необхідність узгодженої державно-громадської системи регулювання сільського

господарства. Громадські організації агровиробників повинні бути її складовою як інститути аграрного господарського самоуправління, сприяти розвитку економічної самодіяльності та самодопомоги.

Література

1. Звідомлення з праці Краєвого господарського товариства «Сільський господар» за 1938 рік – Л.: Накладом т-ва «Сільський господар» у Львові, 1939. – 79 с.
2. Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові. 1899–1944: Спогади / За ред. П. Дубрівного. – Нью-Йорк: УВАН, 1970. – 600 с.
3. Pawlikowski W. Agronomia społeczna. Rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918–1939. – Warszawa, 1978. – 89 s.
4. Pawlikowski W. Agronomia społeczna. Rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918–1939. – Warszawa, 1978. – 89 s.
5. Центральний державний історичний архів у Львові (ЦДІАЛ). – Фонд 469 «Союз сільськогосподарських палат і організацій Польської республіки (м. Львів)». – Оп. 1. – Спр. 7. – 5 арк.
6. Звідомлення з праці Краєвого господарського товариства «Сільський господар» за 1932 рік – Л.: Накладом т-ва «Сільський господар» у Львові, 1932. – 37 с.
7. Звідомлення з праці Краєвого господарського товариства «Сільський господар» за 1938 рік – Л.: Накладом т-ва «Сільський господар», 1939. – 79 с.
8. ЦДІАЛ. – Фонд 302 «Крайове Товариство господарське «Сільський господар» у Львові». – Оп. 1. – Спр. 61. – 15 арк.
9. ЦДІАЛ. – Ф.302 – Оп. 1. – Спр. 135. – 20 арк.
10. ЦДІАЛ. – Ф.302 – Оп. 1. – Спр. 51. – 16 арк.
11. Звідомлення з праці Краєвого господарського товариства «Сільський господар» за 1938 рік – Л.: Накладом т-ва «Сільський господар», 1939. – С. 79.
12. ЦДІАЛ. – Ф.302 – Оп. 1. – Спр. 61. – 50 арк.
13. Павликовський Ю. За землю Батьківщини. – Л.: Накладом т-ва «Сільський господар», 1936. – 33 с.
14. Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині: Короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан. – Л.: Друкарня НТШ, 1922. – 19 с.
15. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). – Л: Вища школа, 1978. – 191 с.
16. Баран С. Земельні справи у Галичині. – Авгсбург: Об'єднання українських кооператорів на еміграції, 1948. – 20 с.
17. Павликовський Ю. За землю Батьківщини. – Л.: Накладом т-ва «Сільський господар», 1936. – 33 с.
18. ЦДІАЛ. – Ф.302 – Оп. 1. – Спр. 495. – 4 арк.
19. Grabsky Wł. Reforma agronomii społecznej. – Warszawa, 1928. – 52 s.

20.Pawlikowski W. Agronomia społeczna. Rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918–1939. – Warszawa, 1978. – 89 s.
21.Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові. 1899–1944: Спогади / За ред. П. Дубрівного. – Нью-Йорк: УВАН, 1970. – 600 с.
22.Ілюстрований господарський календар «Сільський господар» за звичайний рік 1940. – Л.: Накладом т-ва «Сільський господар», 1939. – 226 с.
23.ЦДІАЛ. – Ф.302 – Оп. 1. – Спр. 158. – 15 арк.